

Александар М. Петровић

Универзитет у Приштини, Филозофски факултет у Косовској Митровици

Међународни центар за православне студије, Ниси - Србија

e-mail: aleksandarpet1@gmail.com

ВИЗАНТИЈСКО ФИЛОСОФСКО НАСЛЕЂЕ И САВРЕМЕНА КУЛТУРА

Апстракт: Византијско наслеђе, као и свако наслеђе, има своје утицаје на добре и рђаве стране у савременим друштвеним кретањима. Заобилажење његовог присуства у савремености значи и заобилажење високих засада духа које хране национални идентитет Југоистока Европе. То се односи, пре свега, на културу мишљења, на разумне претпоставке антрополошких разматрања, као и на приступе друштвеним темама из области религије, историје, језика и књижевности. Кападокијски оци као стубови православне црквености истовремено су и културни прегаоци и просветитељи који су у културу православља уткали интелектуално достојанство човека и етос школе. Са оснивањем универзитета у Константинопољу у 9. веку и формирањем програма описмењавања Словена под руководством патријарха Фотија, који је своје ученике Константина /Кирила/ и Методија упутио у тај подухват, византијска култура је попримила и опитесловенски значај. Са њом смо постали и баштинници непосредног културног преноса латентним струјама, које нам омогућавају да боље разумемо сами себе и савремени свет.

Кључне речи: Византија, Кападокијски оци, Константинопољски универзитет, антропологија, филологија, историја, црквеност, философија.

Византијски свет имао је свој пунокрван многовековни живот у историји догађања, који је високо уздигао културна достигнућа, нарочито на пољу хуманистичких наука. Замерке које се односе на потпуни неспоразум са карактером људског постојања унутар космолошки виђених укореењености смисла бивствовања, ту углавном виде недоследну имитацију античких узора, прекомерни еклектицизам на свим подручјима стваралаштва, доминацију алогичних средњовековних предрасуда и тзв. „поповска посла“. Овај негативизам који се наталожео захваљујући жељи за што успешнијим инсталацијама просветитељских пројеката модерне, доживео је свој дебакл у практичној сфери живота готово на свим пољима, тако да су претпоставке формирања идентитета у савременом социјалном миљеу интересубјективних комуникација попримиле сасвим другачије особености. У том смислу мења се и угао гледања, па уткивање интелектуалног достојанства човека и етоса школе у Источном римском царству или Византији, које је било у духу следовања најдубљих философских стремљења у староевропском ареалу, постаје далеко многозначније него раније. Стара је истина да се од ступања хришћанства на

подручје историје збивају заплети, угрожавања и недоумице, које то ступање прате у стопу. У томе оно није могло да нађе бољег савезника за опстанак и ширење од философије у лику античке метафизике као најдубље, па и најбоље артикулације мисли довођених до поимања. Међутим, изједначавање флософије са паганством било је дело лоших или, за мисаону дијагностику, углавном недовољно оспособљених хришћанских теолога. Новозаветно обзнањивање Откривења подразумевало је тумачење откровењске речи људским речима, допуштајући тиме да веровање доспева до разумевања. И ту је философија била од највеће помоћи као методички вођена рефлексија о Божијем казивању људским речима, а које за своје средиште има човековим посредовањем очовечено прословљавање самооткривајућег Богочовека, Господа Христа.

Теолошка наука утемељивала се према догађају Откривења у времену, као наука историје догађања кроз интерпретацију порука *Светог писма*, док се философија појавила у времену и у историјској условљености започињала своје темељно испитивање о ономе што јесте сваки пут изнова, да би разграничила подручје истине и дала апсолутни легитимитет приступањима. Утолико би се могло рећи, да је однос философије и теологије у историји дијалектичан у смислу међусобне условљености и мисаоних одређивања које превазилазе супротности. Оне стоје у јединству разлике посматрања природе (и/или суштине), веровања и знања, ауторитета и ума, историје и појма слободе откривења и крајњих могућности рефлексивних становишта. Према Јустину Философу, који је сматрао да у философији постоје моменти због којих је она већ сасвим одомаћена у хришћанском духу (нарочито Платонова), те да се у њој већ тада значајно узнатрало, са њеним увидима показују се могућим и изгледи њеног довршавања у сагласности људске и божанске природе Господа Исуса Христа. То је она узорност у којој она може да се обистини кроз преобликујуће схватање различитости хоризоната и сезање према симбиози и синтезама које су омогућене историјским догађајем Откривења. У посебности хоризоната који би се занемаривали, то само по себи никада не би било докучиво на тај начин, а византијско наслеђе упућује управо на општост која те посебности обједињује.

Преузимање и преобликовање философске терминологије, употреба методе или проблематике која се истицала, и није било могуће као неко необавезно `послуживање` или огољена формална примена. Појмови, метафоре и мисаоне слике и нису могле да буду преузимане само на `спољашњи начин` без схватања и пратећег објашњавања шта се и зашто користи, јер би то било недорасло тумачење и метафрастичка недореченост. Тада би то могла да буде само `произвољна орнаментика` једне сасвим другачије мисли као нека лоша слика рационалне извитоперености хришћанства. Јелинска метафизичка теологија није ни извитоперила, а ни препокрила и изоловала суштину хришћанства, већ га је уклапала у себе као покретни преобликујући чинилац мисаоних захватања истине и суштине ствари. У томе се не искључује критичка дистанца која подразумева јединство у оном `новозаветно новом`, па ту философија није ни подређена нити `превадана` у њеној изворној намери да буде делотворна и у новим историјским склоповима. То може да иритира фобично хришћанство које се плаши отуђивања и деконструкција, али сусрет са тешко избореним симбиозама (Хегел, Сиверт, Иљин, Флоренски, Лосев) или сапостављајућим синтезама (Јанарас, Бајервалтес, Керовић итд.), свакако да је ближе истини од богоборачких надметања у скрнављењима или квазипијетистичких спољашњих осуђивања (каких има свугде и напретек). Тако има и предрасуда како је грчко мишљење статично, за разлику од хришћанског које је динамично, те да је

прво безлично и да се тек у другом формира појам личности. Дивљачка је црта карактера склоност мишљењу како је теологија насела на лукаву превару по којој је преобликована и постала сва изобличена од историјски исцрпљене и потрошене философске суштине или да је философија посрнула удруживши се са неразумним 'теолошким бајкама' о стварању света и тзв. 'предрасудама о васкрсењу'. Она се формира кроз апстрактна уопштавања као продукт другачије импостираности појмова из релативистичких сфера позитивних наука, да би се често фиксирала у идеолошким тумачењима грчког космоцентризма кроз дихотомије материјалистичке преваленције и хришћанског антропоцентризма.

Изградња хришћанске философије као 'философије по Христу' ишла је другим путевима. Она је развила теологију као науку, која је тесно повезана са методологијом појмовног примицања мишљењу у његовом основу као начину освештавања искона свега што јесте. Наслеђе светоотачких мислилаца код Климента Александријског, Оригена, Синесија, све до Василија Великог, Григорија Назијанса и Григорија Ниског изгледа као мисаоно дотеривано платоновско становиште прожето јеванђеоским духом, које је пренело и препосредовало мисаоне форме за потоња изучавања. Дионисије Ареопagit је део тог богатог наслеђа и није могуће рећи да је он у теологији подлегао паганским философским тековинама, које су наводно преправиле његову хришћанску мисао као 'философију по Христу', а да савест при томе остане чиста. Биографије и приступи том проблему код великих кападокијских отаца Цркве, више су него потребан преглед 'дијатриба', да би се овај проблем сагледао у довољном распону и дубини. Монофизитизам би био могућ када би се кроз започињање у времену философија путем времена трудила да обоготвори радне верзије својих докучивања истине, али ваља приметити како се то збивало смо у неуспелим пројектима који су подлегали самоскривљеној незрелости. Зрели плодови су стигли од ових сјајних раних мисаоних великана и с правом постали узор каснијим мисаоним настојањима.

Свети Василије Велики (330–379), рођен у Неокесарији на Понту као најстарији од браће. Након очеве смрти 345. године, упутио се у Кесарију, а затим у Цариград (где је учио са Григоријем Богословом и Јулијаном Одступником) код ретора Ливанија, а 352. стигао у Атину, где је код Империја и Проересија изучавао философију са дијалектиком, граматику, астрономију, геометрију и медицину. Године 370. рукоположен је за епископа Кесарије, а написавши бројна дела и учинивши много добра свету у коме је живео, представио се Господу 378. г. Његово важно егзегетско дело је *Шестоднев*¹ у девет беседа, у коме он користи своја стечена знања из природословља оног времена, као и философска размишљања Аристотелова, Платонова, Посидонијева и Платинова, настојећи да позитивно прикаже сусрет јелинског света и хришћанства у духу личног Божијег стварања света из небића. Стога је побијао старе космолошке теорије о вечности света и самодовољности дуалистичких опција. Ако је творевина код Аристотела даље неподложна Непокренутом покретачу као са-вечна, у том смислу и његово схватање је оповргнуто, јер је напосто у тези о вечности света одстрањен његов проузрочитељ. Богодана творевина је лепа, као касније код Дионисија Ареопagита, јер се у њој (и ту је једнодушан са Платоном и многи су се делови *Тимаја* тако нашли у *Шестодневу* усклађеним), као красној појави може назрети и упознати Творац. И дубина и лепота тумачења 'неба и земље', као саборна философија, донела је Светом Василију велики углед, тако да га је користио већ Св. Амвросије Милански, а већ

1 PG, 29, 3–208.

400. г. тај спис је преведен на латински. Од философског је посебног значаја и његово педагошко дело *Реч младима како да имају користи од јелинских списа*². Изучавати дела не значи и поводити се за њима, већ запазити учење да се у њима разликују праве вредности, учећи из јелинске литературе мудре и за душу корисне ствари. Код јелинских мудраца има сведочанстава о добру и врлини, па то свакако доприноси моралном васпитању младих, који као мудре пчеле ваља да купе оно што неће да оштети њихов хришћански морал и скрене их с пута спасења душе. Тако је чинио и Мојсије у Египту и Данило у Халдеји, изучавајући све што је било добро у тамошњој светској мудрости, што их није онемогућило да буду добри служитељи Бога истинитог. Он препоручује проучавања Хераклита, Сократа, Платона (ког највише наводи), Аристотела, Теофраста, новопитагорејце, стоичаре и новоплатоновце не помињући их поименично. Такође су студије Хомера, Хесиода, Есхила, Еврипида, као и Херодота и Солона такве да доприносе доброј образованости, а по његовом мишљењу, одбацивање тог наслеђа као `спољашњег` је само знак рђавог познавања ствари. Тај сусрет култура може да се догоди само на обострану корист и задовољство, јер је старање за душу брига философије и највеће старање брига за душу у `философији по Христу`.

Пријатељ и саборац у изградњи саборне философије био му је Григорије Богослов (330–390), који се родио вероватно 330. г. у Аријанзу у Кападокији. Ту је учио школу, али такође и у Александрији и Атини. Он је провео цео свој живот у мудрољубљу, у философији као „поседовању и стицању свега што је најдрагоценије“, кажујући за себе да је први међу љубитељима мудрости чему не може ништа друго да се претпостави, да га како каже – „Мудрост не би назвала јадним као учитеља мудрости и образовања“. Он је енергично штитио образовање и ученост, и то не само црквену него и световну, говорећи над гробом Василија Великог: „које се многи (образованости) међу хришћанима, због лошег разумевања, гнушају као злехуде, опасне и од Бога удаљавајуће. Но ми нећемо окретати творевину против Творца. Не треба понижавати ученост, како то неки чине, - напротив, треба рећи да су глупи и незналице сви они који држећи се таквог мишљења желе да и сви остали буду налик на њих, како би у општем мраку сакрили своје сопствене недостатке и избегли разобличавање свога незнања“³. Св. Григорије је, у томе се сви слажу, био пре свега беседник (преостало је 45 његових углавном константинопољских беседа), а затим и саборни мислилац који стоји у предворју Вечности. Уз *Похвално слово Василију Великом* чувена је и *Апологија поводом бегства на Понт*, као својеврсан трактат о пастирском служењу који је био узор Јовану Златоустом за беседе о свештенству, као и две против Јулијана Одступника (са којим је иначе својевремено студирао у Атини), у којима је достојно историјског мислиоца осветлио разлоге за превазиђеност свих врста паганства. Поред њих писао је историјске и теолошке поеме, међу којима има и истанчано лирских пасажа (стихована аутобиографија *О животу мом*), несумњиво високе естетичке вредности. Поред тога има и 243 писма која се по стилу уздижу до литературе (51. излаже и беседничка правила). На тежа места из његовог опуса Св. Максим Исповедник написао је схолије, а након њега Илија Критски (9–10. век), Василије Нови (10. век), Никита Ираклијски (11. век), Нићифор Калист Ксантопул (14. век). На његове стихове тумачења је писао Зонара и Николај Доксопатер, а Михајло Псел га је сматрао хришћанским Демостеном. За њега је Бог пре свега Ум, Велики Ум /Логос/, који космоторно ствара умна бића и

2 PG, 31, 669–810.

3 Флоровски 1997, 143.

анђеоске природе, а ка коме стреми људски ум као најближем и себи најсроднијем. Душа је `дах Божији`, `божанствена честица` из које извиру надземаљски и натчулни циљеви човековог живота, јер је човек `нови анђео` постављен на земљу да се узнесе на небо, да се испуни највишом светлошћу. То је пут обожења као очишћења и узлета ума, пут борбе са страстима за усредоточења, пут мудрољупца са много заједничког са идеалом стоичара и платоничара, премда зна да тело постаје тамница ума само после пада и сагрешења човековог. Смртно је примило квасац бесмртности и постало нова твар, али не у теологији без припреме која је онда беспредметна: „Јер ако ум није просветљен, или је реч слаба, или слух није чист па не прима реч, - због једног од тих узрока, као и због свих заједно, неизбежно храмље истина“. Бог је за њега љубав, и Тријединство истосушности Свете Тројице је савршен израз једнодушности и унутрашњег мира, изнад сваке узастопности и делања, у ванвременитости божанског бивствовања.

Најмлађи, али и мисаоно најпродуктивнији је био Григорије Ниски (335–395), рођен у Неокесарији као млађи брат Василијев, од родитеља беседника Василија и Емелије, која се касније са његовом сестром Макрином замонашила у манастиру, од ране младости стичући хришћанско и класично образовање. Проучавао је Оригенова дела, али и Платона и Филона Александријског, а касније у Кесарији реторику код чувеног Ливанија. После повратка из Атине 358. године, запослио се као чтец у Цркви и оженио Теосевејом која је постала ђакониса у њој, али је убрзо преминула. Након тога је отишао у манастир код сестре на њиховом имању Анеси на Понту, али га је брат Василије против воље извео 371. и јеротонисао за епископа Нисе (малог градића између Кесарије и Анкаре), када је Валент прогањао хришћане, да би 376. г. био свргнут са катедре од аријанских епископа, а на коју се вратио тек по смрти Валента 378, са тријумфалним дочеком народа. Писао је многа дела поводом насртаја нечастивих на брата му Василија (`Против Евномија`, `Антиритикос против Аполинарија` итд.), који се упокојио те године, а 381. је имао видног утицаја на сабору у Константинопољу. Код њега се вера не подвргава сумњи, али је он настојао да је поткрепи разумом. Веровао је да научна знања могу да послуже откривању Божије истине, па је следећи Платонову мисао, држао да су строге методе дијалектике незамењиве у теолошким расправама. То је примењено у његовом егзегетском делу *О стварању човека*⁴, које је замишљено као допуна *Беседа на Шестоднев* брата му Василија, представљајући психолошко, антрополошко и теолошко тумачење прве књиге Мојсијеве (1, 26.) Бог је створио прво анђеоски свет, а затим земаљски, да би на крају сатворио и човека, са којим се *Постање* /Битије/ довршава. Он истиче како су незнабошци говорили да је човек микрокосмос и да се састоји од истих елемената од којих се састоји и свет, почаствујући тако човека својствима комараца и мишева, те јетко запажа: „Зар је то тако важно да се поштује човек као слика и прилика света, када и небо пролази, и земља се мења, и све што је у њима пролази. Па у чему се онда, по хришћанском учењу, састоји величина човека? Не у сличности са тварним светом, него у томе да је човек по лику свога Творца.“⁵

Човеково достојанство је у слици Божијој, у живом лику Личног Бога, кроз шта и космичност човека добија свој смисао. Тек као жива слика или ејдос Божији, човек има значаја за свет, јер постаје проводник божанских енергија у твар. Свој врхунац то достиже у оваплоћењу Христа Логоса, који као Бог постаје човек, по коме и земаљска стихија добија удеоништво у духовном и божанском животу. При

4 PG 44, 1857, 124–256.

5 *Григорије Ниски* 1857, 16, 180.

стварању, човек је постао `по лику Божијем`, а у Оваплоћењу Господњем је постао сједињен са Богом, раздајући сада и другима од Божијег лика, постајући на тај начин средиште облагодатељности и обесмрћења и обожења све ствари. Та је слика Божија у човеку вишедимензионална, најпре као умна и духовна страна, али и осликавање савршенстава Божијих, неко подражавање Божије природе, али покретно према добром или према лошем. Уколико човек потпуније одражава у себи божанска савршенства, то се и лик мења на боље и постаје све отворенији, па је сваки део људске природе, способност, дар, заправо одраз лика Божијег савршенства у њему. Св. Григорије је сматрао да је човек створен за бесмртност, једном диспозицијом по којој би уопште и могао да жели вечност Божију.

Његова екстатична теорија о боговиђењу Мојсијевом, такође је занимљива: „јер проникавши у тајанственост Божанског тајноводства, већ и сам невидљив, пребива заједно с Невидљивим...” јер по њему разум види Бога „у некаквом светозарном примраку“. Божанска природа је недокучива и увиди су тешко исказиви у појмовима, тако да су границе сазнања Мојсију дате са виђењем нерукотворене скиније, премудре силе која држи сву васељену. Бог таквим подобијем може да пребива у души, а душа се усељава у Бога и у томе је њена блаженост. То је теорија која је продуктивно ушла у мистичко наслеђе из списка *О Мојсијевом животу*, а у коме је он и непосредна претеча *Мистичке теологије* Дионисија Ареопажита. Од изузетног је значаја за српску духовну баштину што је збирку Ареопажитових књига као `ручну књигу` раносредњовековне мисли добила на свом језику најкасније 1371. године. Научни и образовно-педагошки ранг постојања ових списка на српскословенском језику до сада је веома штуро представљан у успутним приказима, али је и поприлично штуро процењиван, да се не каже потцењиван на нашу штету. Кратки историјат ових списка каже да су *Ареопажитски списи* први пут поменути у јавности 533. г. у Цариграду, приликом спора православних и монофизита, које је окупио цар Јустинијан, и где је православни епископ Ефеса, Ипатије, оспорио њихову аутентичност. Међутим, *Ареопажитике* су након само неколико година ушле у употребу и међу православне мислиоце, нарочито након што су добиле своје тумачење у виду схолија уз текст, које су помогле да се елементи дионисијевске мисли уклопе у хришћанско предање. Прве коментаре саставио је епископ Скитопоља у Палестини Јован (536–550), а од 12. века су се они стопили са много познатијим схолијама Светог Максима Исповедника (580–662) и најчешће се неодвојиво од њих јављале у грчкој рукописној традицији, а затим и у свакој другој. Већ у VI веку, оне су преведене на сиријски језик, потом у VIII на арапски и јерменски, у IX на латински и коптски (од ког превода су сачувани само делови), у XI на грузијски, а у XIV веку га Исаија Серски први пут превео на српскословенски. Са тиме је то, након латинског превода, први превод на један од језика европског континента, као и први у југоисточној Европи, што није безначајно када знамо да он веома брзо постаје и неоспорни ауторитет у теологији средњег века.

Популарности Ареопажитика у западној Европи допринело је и то што је Дионисије једно време био идентификован с првим париским епископом истог имена, па је и први превод на латински његових списка сачинио абат Хилдуин (775–840), игуман манастира Сен-Дени крај Париза. Међутим, касније је је постао много познатији Ериугенин превод на латински исте збирке дела, јер је Ериугена надалеко познат не само као писац књиге *De divisione naturae*, него и као утемељитељ потоњег Паришког универзитета. На истоку Европе су такође ови списи били широко распрострањени, па поред утицаја Кападокијских Отаца из IV века, утицај `Великог Дионисија` је читав код Св. Јована Дамаскина у VII, као и код Св. Григорија Паламе у

XIV веку. *Corpus Areopagiticum* је такође извршио утицај и на токове европске философије, укључујући и модерне правце у XX веку. Појам суштине и оно што га омогућава, добијен кроз разматрање појединачних ствари у општости прволика и самосадржавању јединствености истоветног у разликовањима, засигурно је карактерисао и познији духовни (научно-естетички, верски, књижевни, правни, политиколошки) развој касније позноевропске културе, ма како да он текао кривудавао, застрањивао, па и западао у странпутице.

Велики мисаони напори овладавањем васељенским смислом живота, може се рећи да су институционално крунисани отварањем царског универзитета у Цариграду 851. године. Са благонаклоношћу и подршком Цезара Варде /блиског рођака Василеју Михаилу/, не само да су се достојно изучавале научне области филозофије према темељним Аристотеловим дијатрибама, него је по захтеву предавача и Патријарха васцелe Византијске царевине, Фотија, Константин Филозоф са братом Методијем добио посебан задатак, да прошири византијску богољудску образованост међу народима који за њу нису у тој мери знали, и пре свега на блиски словенски свет. Велики познавалац историје византијског и словенског света, Френсис Дворник, успео је да пронађе у расположивој документацији добре разлоге за достојанство и историјску величину Константинопољског Универзитета. Он је сасвим суверено уздигао и од њега именовани `нови класични препород`, након што је мајсторски сажео резултате истраживања културе у Византији тог времена: „Стање је било сасвим другачије на Истоку. Тамо су ризнице класичне и хеленске књижевности сачуване у пуном обиму и биле лако доступне свакоме ко је желео да обогати своје знање. Мада су се хришћани током прва три столећа негативно односили према класичном наслеђу, у 4. веку је дошло до промене става; тако су Хомерове песме и радови грчких драматичара читани у школама; о Платоновим и Аристотеловим мислима се слободно расправљало, а оне су примењиване или оспораване; црквени историчари су опонашали дела Херодота, Тукидида и Плутарха. Чак су и раскалашни радови, тако бројни у хеленистичком раздобљу, посебно они Лукијана из Самосате преписивани да би се сачували. Нови класични препород у Византији 9. века, којим је господарила велика личност патријарха Фотија, омогућио је и словенским народима, који су у то време ступали у сферу византијског хришћанства, приступ античкој мудрости.“⁶ Охрабрен тим резултатима и Пол Лемемерле написао је своју сада већ чувену студију *Први хуманизам Византије*, са којом је успело осветлило време IX и X века као до тада недовољно изучене и осветљене *saecules tenebra*, показујући изуме и оригиналност тог периода: „Le IXe siècle est l’me des époques les plus originals et novatrices de l’histoire de Byzance, ou plutôt, il est l’aboutissement d’une longue et profonde evolution, commence bien avant, au lendemain de la conquête arabe, et par laquelle Byzance se transforma pour survivre. Le domaine de l’esprit ut, peut-être, le dernier attient par ce mouvement, mais c’est peut-être aussi celui qui en garda l’empreinte la plus durable.“⁷ Он је ту сувисло указао, како на моћ преображавања и преживљавања арапске окупације, тако и на настављање дугог и продубљенијег развоја исправним путем, на коме се напредовало према задивљујућим вредностима. Упркос поприлично лошем мишљењу о Јустинијановом затварању паганских школа у Јелади

6 Дворник 2001, 251.

7 Lemerle 1971, 120–121.

VI века, те дефинитивном укидању установа образовања у Византији следећег века од едукацији несклоног императора Фоке, Стивен Рунциман⁸ је ипак признао огромну вредност новог државног Универзитета у Магнауру, на чијем се челу налазио професор Лав Философ /790–869/, од 863. г. и најузвишенији међу философима /ἡπάτος τῶν φιλόσοφων/ или ректор универзитета: „Ecclesiastical control abetted the misfortunes of the Empire in working against a wide education. Lay learning with its pagan past was viewed with a certain suspicion...But by the Ninth Century affairs were more settled and the Church authorities were less suspicious. Better relations with the Arabs induced the study of the lore of Islam. There was a great revival of learning: though its pioneers, man like Photius and John the Grammarian, were regarded by the populace as magicians. Michael III's uncle and minister, the Caesar Bardas, founded a new State University in the Magnaura. The Professor of Philosophy was the head – the *Oeconomicos Didaskalos* – with the Professors of Grammar, Geometry and Astronomy under him.“ Са озваничењем секретара Теоктиста 851, добијен је основ административног уређења, па се може рећи да је 855. Универзитет у Магнауру постао новоустановљена школа за образовање високо учених људи, издржавана средствима државе или Универзитет за оспособљавање у звању општих и заједничких ствари у васељени, као висока функционална установа културе која захтева усвајање највиших знања⁹. Његови су највећи учитељи несумњиво Лав, Фотије и Константин, који су предавали философију, а друге департмане држали су Теодор (геометрију), Теодегије (астрономију) и Комета (граматику)¹⁰. Царска или државна подршка изучавањима филозофије значила је и институционално дефинисање принципа културне самобитности, који се са отварањем Универзитета у царској палати Магнаур у Константинопољу показао у пуном светлу.

Интересовања за стару филозофију била су на академском нивоу и коегзистирала су са конзервативном академском теологијом, што је односило превагу и у званичним црквеним круговима. Извесна одсутност оног динамизма који је красио западне универзитете у Паризу, Болоњи итд. (сви су они одреда касније настали), може се констатовати као објективна примедба неке укупне оцене стања према прозападним, изразито схоластичким мерилима, али чак и у том случају искључиво према интензивности и квантитету. Византијска фиософија се надовезивала на јелинску као на своју старију основу, тако да се може рећи како је јелинска филозофија у византијској добила свој природан продужетак или нови живот, уз питање које је Пол Лемеерле сасвим сувисло поставио: „Да ли ту постоји истински континуитет са профаним јелинизмом или пак само феномен преживљавања, чији ће се пренос временом смањивати гушењем од стране борбеног, а затим и победничког хришћанства?“¹¹ Како и сам Лемеерле даље наводи да „дела античке Грчке нису престала да опскрбљују наставу“, те да је само хришћанство: „било не само узрок прекида него такође и елеменат континуитета“¹², то продужавање је заправо непрекинуто у хришћанском облику грчке мисли, сасвим задржавајући методе потраге за истином и безинтересном спекулативношћу кроз

8 Runciman 1956, 180.

9 Lemerle 1971, 158–160.

10 Lemerle 1971, 165.

11 Lemerle 1971, 43.

12 Lemerle 1971, 49.

љубав према духовној активности и конкретизацији мишљења, као не само архивски наставак грчке традиције, него и њен жив и делотворан продужетак кроз преображаје које је носила историја догађања. О томе сведочи истински посвећено проучавање изворних јелинских списа од Јована Филопона до Арете из Кесарије, као и речи Константина Философа у одговору на питање шта је философија: „Разумевање Божијих и људских ствари, колико се може човек приближити Богу, те учи човека да делима буде слика и прилика онога који га је створио.“¹³ С тиме је сасвим несувисло тврђење да је проучавање античке филозофије у Византији проста детекција остатака јелинске традиције (Хегел, Целер, Фојербах), већ је то директно њено продужавање у дискурзивним силама људског ума са делотворним трансформацијама које се оспособљавају за сазнавање истине и њено логично изражавање у другачијем светлу.

Заштићен и помогнут од цезара Варде, будући да је као ујак и министар Василеја Михаила III утемељио нови државни универзитет у царској палати Магнауру, са Лавом Философом на челу, тај Константинопољски Универзитет је касније дошао на глас по философским предавањима будућег Патријарха Фотија, тумача и беседника, каснијег епископа Арете, те изузетним теоријским и практичним резултатима рада предавача и посланика хришћанске мисли Константина Философа, потоњег светописамског посланика Св. Кирила, а касније и ученог концептуалисте Михаила Псела. Са тиме је дат узоран допринос светским духовним и културним добрима, који би могао да се назове и препородом у византијској култури, према изграђеној образованости оријентисаној на упаљеном унутрашњем огњишту ума, која тежи за што истинитијим знањима, оквирно размештеним према енциклопедијској радозналости, о чему *Житије Св. Кирила* и каже: „Изучивши сву граматику за три месеца, он се латио и других наука. Код Лава је учио Хомера и геометрију, а код Фотија дијалектику и све философске науке, осим тога и реторику и аритметику, астрономију и музику, као и све друге хеленске вештине. Тако је свима њима овладао као да је само једну учио. Брзина се здружила са марљивошћу, једна је претходила другој, и тако се постижу знање и вештине.“¹⁴ Усклађивање сазнања и достизање њиховог јединства била је универзитетска идеја водила такве врсте образовања.

За духовни живот у тој средини од изузетног је значења било поседовање релевантних рукописа који су служили као предлошци за припреме расправа и састављања предавања према дијатрибама или дисциплинама које су се проучавале. Умножавање древних рукописа преписивањем, као и њихови описи, сем као подвижничке делатности монаха по манастирима, били су и саставни део делатности Константинопољског државног Универзитета. Тај високи научни прегор уродио је тиме, да су многа наша знања о јелинској старини постала доступна, а и значајно нарасла, управо захваљујући њиховом раду. За оно време грандиозно енциклопедијско дело *Мириобиблион* Патријарха Фотија, са очигледном благонаклоношћу према Аристотеловој философији и световним наукама, са смислом за историју на првом месту, као и Михајла Псела са његовим делима са смислом за онтолошку логичност или логосологичко достизање принципијелног јединства у усвајаним теоријама и важећим знањима, говори о оригиналности и новој стваралачкој синтези, тј. о квалитативно високо заслужном деловању на историјском пољу философије и стваралачком сусрету са теолошким учењима¹⁵. Они су били

13 *Кирило и Методије - житија, службе канони, похвале*, 1964.

14 Исто.

15 Мајндорф 2001, гл. 5.

универзитетски професори са предиспозицијама за Аристотелов начин мишљења (где дисциплине нису биле препрека за достизање унутрашњег јединства прве философије као тражене науке), док су у богословљу били верни ставовима и проблематици раних сабора, разрешавајући могуће сукобе на космолошкој вододелници створених ствари, утичући да се и учини прозирним чисто деловање мисаоних енергија у слободи домостроја Божијег /libera oeconomia Dei/¹⁶. Стога је на понуду за високо угледно место у друштву које осликава моћ утицаја појединца Константин Философ у духу тог древног предања одговорио: „- То је, доиста, велик дар за оне који за њим чезну, а за мене учење је изнад свега, којим, обогативши свој ум, желим постићи прадедовску част и богатство.“¹⁷

Средином IX века унеколико ригидни патријарх Игњатије морао је да напусти функцију, а на његово место ступио је хризматични језикољубац и историософски енциклопедиста Фотије, по неуобичајеној промоцији у шест дана од световњака до патријарха (20–25 децембра 857), а што је касније изазивало многе недоумице. Црквени реалисти били су спремни на толерантност, како према бившим иконоборцима, тако и према онима који су улазили у неизбежне идејне и политичке компромисе са латинским Западом, а које је заговарала и држава. Тако је Папа Никола у мају 861. г. послао своје опуномоћенике на сабор у Константинопољу, где је у присуству Цезара Варде 318 отаца осудило и свргло бившег патријарха Игњатија, потврђујући законитост Фотијевог избора. Фотије је показао на првом месту смисао за историју, историјски развој и традицију у неспорно великој учености, а поштовање и уважавање на које је наилазио код ученика и следбеника са благословом василејског поверења, омогућило му је и да прошири црквене и државне надлежности далеко више него многи пре и после њега¹⁸. Као вероватно најзначајнији Фотијев следбеник и зарана сарадник на философској катедри Универзитета у Константинопољу, Константин Философ (рођ. 827, а са 14 година, након смрти оца, друнарија под стратегом Македонске теме, дошао код њега као блиског пријатеља, са братом Методијем), одабран је за проповедничку мисију уз хришћански човекољубиво одобрење да се она богослужбено обавља на словенском језику. Будући да су живели у околини Солуна, словенски говор им није био непознат, па су лакше од других могли да изврше селекцију и систематизацију постојећих правила и начина писања, са којом прагматизацијом је постао испуњив задатак христијанизације, тј. крштавања и образовања ума код Мораваца и Бугара, те Руса и Србаља. Такав став није уживао углед међу присталицама Римокатоличке цркве због оштрих оптужби и укора /дакако и због интересне сфере утицаја/, али заостравање односа међу црквама Истока и Запада доприносило је појачаном занимању за чинодејствовања „Солунске браће“, те им је ауторитет растао до те мере, да је њихова делатност промовисана у ранг словенске националне самосвести и политичке самобити.

Чињеница је да су словенски народи посредством хришћанства уведени у круг европских народа, те да су с тиме добили способност да уживају она знања коју им је пренела несебичност хуманистички формиране стране византијског духа: „То је либералан и хуман став по питању употребе језика, сличан оном Јована Златоустог, али отуд није уживао углед и поштовање међу присталицама Римокатоличке цркве због оштрих оптужби и укора. Али, што су се више заостравали односи између

16 Исто, гл. 5

17 *Ћирило и Методије – житија, службе канони, похвале*, 1964, стр. 1–36, 39–66.

18 Успенски 2003, 24.

Истока и Запада, што се више разлика појављивало у верском учењу и црквеној пракси Рима и Константинопоља, с тиме је растао и ауторитет Свете браће и њихова делатност промовисана у питање словенске националне самосвести и политичке самобитности.“ Ваља додати и веома јасан цитат као документ о пореклу те нове писмености из житија Св. Ћирила: „Ту нађе јеванђеље и псалтир, писане **руским** писмом, и човека нађе који тим језиком говори; и разговарајући с њиме и овладавши снагом говора, превodeћи на свој језик, установи разлику самогласничких и сугласничких слова, молећи се Богу, ускоро поче читати и причати на самарићанском, те су му се многи дивили и хвалили Бога.“ То што већина научника под тиме подразумева готска слова, то још увек не значи да она нису била, како и пише, **древна руска** слова. Царска посланица састављена са цезаром Вардом кнезу моравском Растиславу, из житија Св. Ћирила, такође о томе сведочи: „Бог, који хоће да свако дође до спознаје истине и да се подигне на веће достојанство, видевши твоју веру и подвиг, учинио је и сада у наше доба откривши слова за ваш језик, што није било давано него само у првобитно доба, да се и ви придружите великим народима који славе Бога на своме језику. И ето послали смо теби онога коме се Бог јавио, мужа честита и благоверна, веома учена и философа. Ето, примивши тај дар, већи и достојнији него све злато и сребро и драго камење и пролазна богатство, журно пођи са њиме да учврстиш то дело и свим срцем потражиш Бога, те не одбацуј општега спасења, него све покрену да се не залење, већ да се прихвате правога пута, да и ти, који си их довео својим подвигом до спознаје Бога, примиш своју плату за то у овом веку и у будућем за све те душе које ће веровати у Христа бога нашега одсада па до века, и да оставиш спомен о себи будућим покољењима, попут Константина, цара великога.“¹⁹ Када је венецијанска господа окружила Константина Философа оптужујући га за тзв. „тројезичну јерес“, јер се усудио да поред јеврејског, грчког и латинског језика, преноси света учења и на словенском језику, његов одговор је био јасан: „Не пада ли киша од Бога на све подједнако? Или сунце не сија такође за све? Зар не удишемо ваздух сви једнако? Како се, дакле, не стидите да признате само три језика, а за све друге народе и племена хоћете да буду слепи и глухи? Кажите ми, да ли Бога сматрате тако немоћним да то не може дати, или тако завидљивим да то неће? Ми, пак, познамо више народа који су вични књизи и Богу одају славу сваки на своме језику. А управо су то ови: Јермени, Персијанци, Авазги, Иверци, Сугди, Готи, Обри, Турси, Хазари, Арабљани, Египћани и Сирци и многи други... Јер, ако труба да неразговетан глас, ко ће се спремати на бој? Тако и ви ако неразумљиву реч речете језиком, како ће се разумети шта говорите? Јер ћете говорити у ваздух? Колико је различитих речи у свету, и ни једна од њих није без значења. Ако не знам смисао говора, бићу за онога који ми говори сличан варварину, и онај који говори варварин за мене.“ Превод речи Логос из прве реченице Јеванђеља по Св. Ап. Јовану са словенским Слово, најсрећније је погодио ону општост код народа, која је сама по себи вишеслојно разумљива. И када се тумачи и излаже она у себи окупља језичку законитост, смисао и ред излагања, као и појмовну одређеност према припадности у народу одређиваном прихватљивом назначењу. *Од искони бје слово*, таквог је одређења, да свака претпоставка може да прослови, да допушта да се проговори кроз оквире тачних и утврдивих истина које ће у тој првобитној становитости Другог Лица Божијег, у Логосу као Слову, вазда да имају своје упориште. Ваља истаћи и како све три ове речи, *искон*, *бити*, *слово* – до данашњег дана садрже у једнако носивој тежини и значењској испуњености, као и први прави философски називи.

19 Успенски 2003, 24.

Семантичка транспозиција појма *логос*, превођеног са *слово*, и као *изјава* и *говор* у смислу саборности (*већања/одлучивања*), једнако као и *разлог*, *слава*, *историја* /смислено истраживање/, сасвим је оправдана. *Слово*, међутим, добија прави сјај кроз значења *дара говора*, *изражајности мисли*, *склада речи*, *сабраности речи и говора*, *књиге*, *поуке*, *дописа*, *савета*, *поруке*, *сведочанства*, *одговора*, *сагласја*, *потврде*, *обећања*, *заповести*, *закона* и *науке*. Поред значења Божије Речи, *слово* значи и писмена или записе, писмо, *Свето писмо*, приповест, јемство, заговарање, кажу /*логион*, пророчанство/. Ученом сталежу припадају они који знају да *ослове*, а установљаване се обликује када нека ствар може да *слови* за извесну у смислу општости признавања. Тако би реч идеологија сасвим добро и данас звучала као појмословље, онтологија као суштословље, космологија као светословље, логика као мислословље, дијалектичка наука као разумословље, казуистика као случајословље, философија као мудрословље, астрологија звездословље или теологија богословље. Деловањем Св. Кирила и Методија сачињен је на тај начин умствени оквир или појмовно упориште, у коме је значењима одмишљених речи омогућено да се природно задрже и таложу.

На тај начин, равноапостолска браћа Св. Ћирило и Методије, са својим ширењем Божијег Слова на словенском језику, укључила су и наше духовне снаге у светско-историјско догађање хришћанства на достојан начин. Културне и политичке везе са Византијом преко деловања нашег првог архиепископа Св. Саве кроз посете манастиру Св. Саве Освећеног на Синају, ходочашћа у Јерусалим и суштинског упоришта на Светој гори, не требају много образлагања. Та укљученост има своју духовну позадину у величини византијске културе, али исто тако и у нашој спремности да се тој величини самеравамо кроз разумевања и тумачења на нама сходан и својствен начин. Оно што је значајно на хоризонту данашњег културног развоја, јесте и појава више сјајних философских студија из периода средњовековља, што је раније ређе био случај. Претресање тема српске средњовековне естетике и онтолошких претпоставки оставштине наше средњовековне књижевности, кренуло је снажније последњих деценија прошлог века и првих новог миленијума, као све опсежнија истраживања философског значаја и домаћаја културног деловања средњовековног човека у Србији. Уобичајена лингвистичка, књижевна и теолошка истраживања полако почињу да се надограђују и развијањем садржаних философских претпоставки, са чиме се гради и потпунија представа о мисаоности наших предака, која засигурно није занемарива, јер подупире достојанство и указује и на смисао данашњег бављења философијом. Поред више озбиљних истраживачких студија које су подразумевале и архивски рад, из пера нашег сјајног слависте Ђорђа Трифуновића, естетички рефлексиван правац промишљања ствари чврсто је засниван и у докторској дисертацији која је недавно објављена и као монографка студија: Ђакон др Милорад М. Лазић (2008), *Српска естетика аскетизма* (1375–1459), Београд: Света Српска Царска Лавра манастир Хиландар. У преломне моменте и дубине ове повезаности упутила је недавно и хвале вредна студија – Слободан Жуњић (2012), *Логика и теологија*, Београд: Отачник, 720 стр.²⁰

Примеран човек културе српског XIV века је светогорски калуђер, писац и преводилац, познат и као Инок Исаија. Опис његовог живота садржи и едукативну дескрипцију по којој знамо да је прво образовање стекао у српској у благододној

/вероватно властелинској/ породици из које је потекао, а након тога и оно до ког је могао да дође на двору краља Милутина (1282–1331), са поносним истицањем `српске земље` због развијених културних делатности и веза: „Овај преподобни и свагда спомињани блажени отац наш Исаија добио је рођење и васпитање од српске земље која се зове Лиман. Родио се за време благочастивог и христољубивог самодршца све српске земље и подунавске и приморске и арбанашке, светог краља Уроша, од благородних и благочастивих родитеља, оца Георгија и матере Калине...” У прилог иде и то што животописац говори о његовом васпитању и књижевном образовању, те намери родитеља да га пошаљу на краљев двор: «И васпитан би овај дечак и научен књигама, јер су га родитељи његови много волели и хтели да га предају у двор царев...»²¹ Забележено је како је у манастиру Светог Јоакима Осоговског у Сарандопору (код Криве Паланке, данашња Македонија) обукао монашку ризу и примио монашки чин, да би се нешто пре 1330. г. одатле упутио на Свету гору, где је неговање спекулативног мишљења и изградња теоријског становишта била уобичајенија, неголи што се обично прихвата или признаје. У слично време се на Светој гори подвизавао и Св. Григорије Синаит (1265–1346), који је имао силан утицај на бугарско и српско монаштво, а за кога његов ученик Калист пише: „...старао се да нађе руководиоца у ономе о чему није успео да прочита у књигама божанског Писма, или чему духовно није био од некога научен од духоносних и божанских отаца и учитеља. Размишљајући сам са собом, он је схватао да као што је научен делању, тако ће бити научен да тачно прође и посматрање, тј. тиховање и дејствену молитву... Уистину, на њему, преко његових дела остварио се и став да „делање јесте успон ка сагледавању“. И налазећи се као бивање тела по ономе што јесте, он је зацело био подстакнут божанском тежњом и није сасвим престајао да светли оним праведнима, у складу са светом речју која каже: светло праведнима увек (Прич. 13, 9). На питање ученика и моје, тај познати човек вечног и блаженог сећања, као онај који је посебно волео истину и ценио је изнад свега, каже: „онај који у духу узлази према Богу као у неком *огледалу сагледава сву твар светлолико*, било у телу, било без тела; не знам, како је говорио велики Апостол (2 Кор. 12, 2), све док какво нерасположење, које настане у то време, не обустави долажење себи.“²² Да је привлачност теоријских настојања била за инока Исаију важна, показало се када је прихватио да за серског митрополита Теодосија (вероватно по наруџби деспота Угљеше /1356–1371/), преведе збирку дела (Псеудо)Дионисија Ареопагита са грчког на српскословенски језик, остављајући са тим преводом у запису своју преводилачку ауторефлексију, као сведочење и ламент над поразом Срба од Турака код Черномена, на реци Марици. Запис на крају самог превода каже и како је преведен: „Преведох светог Дионисија Ареопагита настојањем и трошком или откупом светог ми владике и заступника“, а како је Митрополит Теодосије био трећи српски архијереј у граду Серу, који је на катедру доспео после митрополита Јакова и Саве и ту се налазио и након Маричке битке, ваља навести и даљу белешку аутора: „И бејаше како доликује, мислим, без размишљања повиновати се таквом човеку, који од анђела, по великом Дионисију, посвећење прими. Јер овај истинити Божији човек, као нико други, живот имаше, да је слатко слушати, а спасоносно подражавати (му) и корисно. Не само што језик у учењу имаше користан за слушаоце, него и живот много више користан за подржаваоце му. Па, штавише, истину да кажем: колико језик имаше неуспоредив када говори, толико и живот недостижан када ради, јер вазда и увек по апостолу, остављајући што је остраг, овај на дела и виђења што су напред, посезаше. И тако имађаше светлост честољубља и

21 *Житије старца Исаије, Шест писаца XIV века*, 1989, 91.

22 Синаит 2009, 166, 168.

љубави за учењем и премудрости заједно са милосрђем, да међу већином није био други. Тако је овај блажени ово и не мало радио и ка угађању Богу долазио и многе је овим сопственим делом учио.“ То је и иначе један од најупечатљивијих и највише цитираних записа у српској средњовековној књижевности, нарочито због оних места која говоре о страдању Срба, што ће после 1371. бити све чешћа тема српских писаца: „...Књигу ову Светога Дионисија у добра времена почех, када божанствене Цркве и Света Гора, подобно Рају, цветаху као неки врт код извора увек нападан. Сврших пак њу у најгоре од свих злих времена, када гњевом (Својим посети) Бог хришћане западних (=српских) крајева. И подиже деспот Угљеша сву српску и грчку војску и брата свога Вукашина краља и друге многе велможе, негде до 60 000 изабране војске. И пођоше у Македонију на изгнање Турака, не расудивши да се гњеву Божијем нико не може супротставити. Њих пак не изгнаше, већ сами од њих убијени бише, и тамо кости њихове падоше, и непогребени остадоше, и веома велико мноштво једних од оштрица мача умреше, а други у ропство одведени бише, неки пак од њих утекавши, дођоше. И толика невоља и зло љуто облише све градове и крајеве западне (=српске), колико ни уши слушаше, нити очи видеше. После убијања овог храброг мужа, деспота Угљеше, просуше се Исмаиљани (=Турци) по читавој земљи (Српској) као птице по ваздуху. И једне хришћане мачем клаху, друге у ропство одвођаху, остале смрт прерано поже, а који смрт избегоше, глађу погубљени бише. Јер таква глад би по свим крајевима, каква не би од створења света, нити после такве, Христe милостиви, да буде. А које глад не погуби, њих, допуштењем Божијим, вуци ноћу и дању нападајући, јеђаху. Авај, тужан приказ бејаше видети! Оста земља од свих добара пуста: и људи, и животиња, и других плодова. Јер не беше кнеза, ни вође, ни наставника међу људима, ни избавиоца, ни спасиоца, већ све испуни страх исмаиљански, и срца храбра јуначких мужева претворише се у најслабија женска срца. У то време, мислим, и српске госпде седми род крај прими. И ваистини живи тада блаженим називаху раније умрле. И верујте ми, не ја, који сам незналица у свему, већ ни онај премудри међу Јелинима Ливаније не би могао писањем представити невољу која постиже хришћане западних (=српских) крајева.“²³ Чињеница да је најстарији до сада сачувани препис превода збирке списа Дионисија Ареопагита на словенске језике управо онај српске редакције, познат као *Архангелски рукопис*, свакако да и рефлексивно обавезује његове језичке наследнике. Њега је 1857. године пронашао у запуштеном манастиру Светих Архангела на Тари код Колашина Александар Фјодорович Гиљфердинг, руски конзул у Босни. Није потврђено да је то Исаијин рукопис; сам аутограф се држи да је непознат (и кратки литургијски текст посвећен Св. Дионисију Ареопагиту не спада у превод са оригинала), али је утврђено да је препис управо из времена када је он преводио, а и велики број каутела на маргинама указује на стваралачке недоумице и нуђење уметака, допуна и разјашњења. Архангелски рукопис садржи сва дела Дионисија Ареопагита, али му сада на почетку недостаје једанаест листова, а и на крају су отргнути листови, тако да уопште не садрже схолије Св. Максима Исповедника, прву главу списа *О небеској јерархији* и запис инока Исаије. На сам превод обраћана је далеко мања пажња, могуће и због оскудице са широм философском литературом, коју читање Ареопагитових списа унеколико и претпоставља. То поготово претпостављају схолије уз текст од Св. Максима Исповедника (580–662) и владике Јована Скитополског (536–550), захтевајући и упознавање са Аристотеловим органом или Порфиријевим *Исагогама* (*О пет значења* или *О пет гласова*), као и за боље праћење, познавање Платонових списа *Држава*, *Гозба* и *Закони*. У антологијским зборницима оног времена било је прерада

Аристотелових и Порфиријевих списа који су сачињавани као уводи у предворје теологије, мада су још од Св. Јована Дамаскина и његових *Философских поглавља* или *Дијалектике*, широко премашивале те уске потребе, делујући као стваралачки коментари и видни философски протрептици, док је тумачење Платонових становишта било инкорпорисано у саме теолошке расправе, без самосталних превода или упутстава о самој његовој философији. Пишући о философији у средњовековној Србији, кроз излагање њених појмова и идеја, где су након логичких приручника (Припрема Теодора Раитунског, 'Предела различних' пс. Атанасија и Дијалектике' Јована Дамаскина) споменути и платоничко-метафизички списи, Слободан Жуњић је навео и пример успелог и дословног превода инока Исаије као извесне парафразе Платонове гозбе: „У том погледу су нарочито вредна она места у преводу на којима су били пренети изводи из изворних хеленских филозофских списа, као што је то случај са једним одломком из четврте главе 'Божанских имена' у коме се парафразирано чувено Платиново одређење лепог (=добра) из *Гозбе* (211a1-5). / (прев. Ис. 116b); / Слободан Жуњић (2009), *Историја српске филозофије*, Београд: Плато, стр. 59/. Он често подсећа и на латентне ступе античке мисли које нису биле само 'пуки рудник знања, стовариште превазиђене и неупотребљиве образованости', него, позивајући се на Лемерлеа, исто тако и животворна струјања и преноси античког наслеђа: „Наслеђе античке Грчке представља део темељних састојака који чине средњовековну цивилизацију грчког језика, византијску цивилизацију. Из тог разлога и тим путем је до нас стигао у најмању руку његов највећи део. / P. Lemerle, 'Byzance et la tradition des lettres helleniques', *Предавања*, САНУ, Одељ. Друштв. Наука, књ. 2/1962, р.1/“²⁴

Унеколико је могуће претпоставити да су постојали и преводи Ареопагитових списа на (старо)словенски језик и пре Исаијиног преводилачког подухвата, али ако их је раније и било, они према досадашњим истраживањима нису сачувани. Основане су претпоставке да их је можда начинио и првоучитељ Словена Константин Философ или Св. Кирило, који је те списе веома ценио и поштовао. Његово одређивање карактера философије има своје порекло у спајању платоновске и стоичке мисли, који и: „/ранији/ коментатори проглашавају за савршен облик дефиниције (Елиас, 6,4; Давид 2, 19, 27): «Тако, дакле, филозофију одређујемо (полазећи) од предмета када кажемо 'филозофија је спознаја божанских и човечанских ствари', а полазећи од циља (ако кажемо) 'филозофија је наликовање богу (колико је то) човеку могуће', док је (одређујемо) из обије када кажемо 'филозофија је спознаја божанских и човечанских ствари и наликовање богу (колико је то) човеку могуће' (Давид, 18, 6-11).“²⁵ Из овог сјајног мисаоног упоришта које је је пренето у Житије Св. Кирила, плодно је подстакнута на дубљи поглед на филозофију и рана српска духовна баштина, а именовања велике словенске браће у подухвату превођења *Светог писма* на старословенски језик, утицала су и усталила се кроз лексичке формулације значајних онтолошких појмова, мада они нису увек једнозначно употребљавани и у свим ситуацијама. Занимљиво је да се напомене како је у једном писму из 875. тврдио папски библиотекар Атанасије, који је начинио примедбе и ревизију Ериугениног превода *Corpus Areopagiticum* на латинском, да је Константин Философ као апостол словенске писмености, Ареопагитову збирку дела свесрдно препоручивао Римљанима као достојно оружје у борби против јеретика. То није безначајно, будући да је Св. Кирило васпитан на Универзитету Магнаур у константинопољској царској палати, као сарадник у настави логотету Фотију, који је

24 Жуњић 2012, 495.

25 Жуњић 2012, 405-406.

поред тога што је касније дуго био и православни патријарх Источне цркве, исто тако био и један од најученијих људи свог времена, а уједно и идејни творац оног подухвата који су Св. Ћирило и Меодије касније и спровели. И С. Жуњић истиче: „Високошколска настава филозофије је поново државно институционализована тек за време цезара Варде, који је у Магнаурској палати организовао нову световну школу са четири катедре (филозофије, геометрије, астрономије и граматике) под управом свестрано образованог Лава Математичара (то се збило негде између 843. и 855. године). О студијском програму наставе тога времена, сведочи и црквенословенско Житије Константина (Ћирила) Филозофа, апостола словенске писмености, у коме се каже да је Константин током свог школовања за неуобичајено кратко време («три месеца») најпре савладао «граматику и друга учења» да би онда «изучавао Хомера и геометрију, а код Лава и Фотија дијалектику и све филозофске науке, а поврх тога, реторику, аритметику, астрономију, музику и све друге хеленске вештине... Вардин универзитет је средином X века значајно учврстио цар Константин Порфирогенит, који је, следећи своју жељу за `словесном храном`, обезбедио државну потпору и плате професорима на четири раније споменуте катедре. Врхунац државне бриге за наставу филозофије достигнут је у Византији 1045. године, када је Константин Мономах основао посебан Филозофски факултет на челу са Михаилом Пселом као `конзулом филозофа` (ὑπάτος τῶν φιλοσόφων).“²⁶

У Светом писму Новог завета се појам суштине постојања јавља у првој Мојсијевој књизи *Постање*, као супстанцијални партицип мушког рода /ὁ ὢν/ («Многоимен је пак Он зато што Га представљају да говори: „Ја сам Сушти“ /«Ὁ ὢν εἰμι ὁ ὢν» "Я есмь Сущий" / (*Пост.* 3, 14)... Говори такође да је Он у умовима, у душама, у телима, у небу и на земљи, заједно с тим Сам у Себи, у свету, окупљен света, над светом, над небом, над постојећим; називају Га сунцем, звездом, „ватром“, „водом“, „духом“, росом, облацима, бојама, каменом, свим постојећим и ничим од бића.“²⁷, а у филозофској употреби се тај појам исказивао као `суштеје уопште`, то јест као уопштено постојање бића или бивствовање – битије /τὸ εἶναι - ὄντως ὢν (ὢν ἢ ὢν - ἢ οὐσία)/. Контрастивно појашњење пружа и прелаз на разматрање преводјења појма φύσις /данас: *природа*/ као *јестество*, подразумевајући и етимолошку потенцију употребе у глаголомском виду „расти, ницати“, са којом се склапа термин `пребивати` /опстајати/ (πεφύκεναι), премда φύσις данас означава природу као такву, у вишезначном смислу те речи (поред `ницања, раста`, природа је и за Аристотела уклањавање, склапање, лепљење). Наш велики песник и надахнути језички изумитељ Лаза Костић, устремљен на теоријску разраду своје тезе о панкалистону рекао би – `укрштај` (што би у аналогiji са `јестественицом` као науком о природи, могло да се именује `укрштеницом`), тј. природа би у његовој филозофији била виђена као начелни укрштај, хармонија дворованског склопа ентелехије и случаја, те њихово ујљабљивање, склапање и слепљивање /приљубљивање лепотом/. Он спомиње и `близанкиње начела крста` које су оплођене чистим укрштајем: „доказује да хармонија није ништа друго до изврнута, или боље склопљена симетрија; и обрнуто: симетрија је изврнута, или боље расклопљена хармонија... Хармонија је синтеза симетрије. Симетрија је анализа хармоније.“²⁸ Овде је на месту да се помене, како је виспирени творац „Певачке имне Јовану Дамаскину“ у прожимању дијалектичким духом од памтивека, унеколико био захваћен, кроз сабирање на идеју панкалистона,

26 Жуњић 2012, 426–429.

27 Архопагит 2009, 112–113.

28 Костић 1961, 34.

и оном сјајном идејом о позиву лепоте (у истом што и добра) у четвртој књизи Ареопагитових „Божанских имена“, када се све лепи за архетипски лепо и та прелепа лепота онда поприма апсолутни значај и нарочит ипостасни карактер.

Мада је у студијама о српској књижевности познатија и више хваљена његова белешка о бици на Марици, Исаијино ширење идеја великог византијског философа, којим је средњовековна Србија доспела до прилике да се упозна са префињеним логичким фигурацијама и структурацијама исказа о бивствовању, разазнавању у категоријалне сплетове сложених логичких и теолошких замисли, засигурно је далеко значајније од ламентације над изгубљеном битком и падом царства. Појам суштине и оно што га омогућава, добијен кроз разматрање појединачних ствари у општости прволика и самосадржавању јединствености истоветног у разликовањима, засигурно је карактерисао и познији духовни (научно-естетички, верски, књижевни, правни, политиколошки) развој српске културе, ма како да он текао кривудавао, застрањивао, па и западао у странпутице. Исто се односи и на појам добра, лепог и истинитог, као и на сложен сплет категорија, који претпоставља задобијање значења њиховог оновременог усвајања тек напорним радом у библиотеци, на основу, додуше оскудних, али ипак доступних извора. Архангелски препис, који је вјероватно настао на Светој гори и на који се посредно или непосредно односе сви до сада познати преписи, њих око стотину, данас се чува у Руској националној библиотеци у Санкт-Петербургу, збирка Гиљфердинг, бр. 46 (за прву потребу постоји фотокопија списка у Библиотеци Матице српске као приручна литература у читаоници за раритете, а међународна група научника коју предводе Н. Goltz (Theologische Fakultät der Martin-Luther-Universität Halle-Wittenberg) и Г. М. Прохоров (Институт за руску књижевност „Пушкинов дом“, при Руској академији наука, Санкт Петербург), ради на објављивању овог рукописа које ће вероватно подразумевати критичко издање).

Из Србије је Исаијин превод пренесен у Бугарску, а митрополит Кипријан (+1406) га је пренео у средњовековну Русију, где је далеко више акцептиран. Исаијин превод увек се показивао као значајан и вишестран допринос култури оних земаља којима се откривао, како то види и Г. М. Прохоров преводилац збирке Ареопагитових дела на савремени руски језик: „Манящий своей устремленностью к Писанию и через него – за пределы постижимого разумом, к Вечному, Корпус послужил «бродительным ферментом» для культуры едва ли не всех христианских стран“²⁹, одајући признање словенским претходницима, који су му својим сабраним разумевањима и истанчаним тумачењима у филолошкој разради терминологије и омогућили да сувисло спроведе своју преводилачку склоност. До данас је *Corpus Areopagiticum* у целини преведен не само на руски језик (Г. М. Прохоров), него и на савремени српски језик (А. М. Петровић, Београд, 2009), са чиме у словенском свету Исаијин подухват више није толико усамљен, пружајући посредан доказ о заживљавању философије на онај начин, који нашим словенским просторима далеко више доликује.

Повратак средњовековним изворима који реактуелизују античку мисао, утолико није само архивско-музејска ствар репрезентације, него и првенствени задатак одговорног промишљања светскоисторијских доприноса заснивања темеља европске мисли уопште. Југоисточно-европски крак те философије, таквим начином може да надокнади и све оне заостатке који су уследили неповољним друштвено-историјским околностима, будући да сам европски дух подразумева онај бесконачни

посао на докучивању сфере апсолутне истине, чија се област налази у нерелативној бесконачности. Како је наше сазнање у целини недовршено, а по својој природи почесто и релативно, на свакој појединој етапи развоја људства у историји задобија се одређена представа коначне истине као укупни израз поимања. Такве представе коначне истине као фрагменти апсолутног знања, јесу истините утолико уколико се уклапају у јединство стварности, а неистините у оној мери у којој не одговарају конкретизацији реалности. Античко и византијско наслеђе је у том смислу, пре свега, спекулативно реалистично, и оно подразумева да је могућ говор о немишљеном, о ономе што само мишљење омогућава у контингенцији унутрашњег јединства. То дубинско искуство духа, које подразумева велике задатке спекулативних напора, јесте уједно и оно најдрагоценије из њеног искуства мишљења.

Литература

- Дворник, Френсис (2001): *Словени у европској историји и цивилизацији*, Београд: Сlio.
- Дела Св. Дионисија Ареопагита (2009), Београд: Мирослав, прев. Александар М. Петровић.
- Преп. Григорије Синаит (2009), *Сабрани списи I: Аскетска дела*, Београд, Отачник (прев. А. М. Петровић).
- Јевтић, Атанасије (2000): *Бог Отаца Наших*, Београд: Манастир Хиландар.
- Костић, Лазар (1961), *Основно начело*: Критички увод у општу философију, Београд: Култура.
- Лазих, Ђакон др Милорад М. (2008), *Српска естетика аскетизма (1375–1459)*, Београд: Света Српска Царска Лавра манастир Хиландар.
- Lemerle, Paul (1971): *Le Premier humanism Byzatin*, Paris: Press Univ. de France.
- Мајндорф, Џон (2001): *Византијско богословље*, Београд: Плато.
- Прохоров, Г. М. (2002), *Дионисий Ареопагит сочинения*, Санкт-Петербург: «Алетей».
- Runciman, Steven (1956): *Byzantine civilization*, New York.
- Трифунковић, Ђорђе (1982): *Естетичка расправа Псеудо-Дионисија Ареопагита у преводу Инока Исаије*, Зборник за ликовне уметности МС.
- Трифунковић, Ђорђе (1980), *Писац и преводилац инок Исаија*, "Багдала", Крушевац.
- Успенски, Фјодор (2003): *Историја византијског царства*: Период македонске династије, Београд: Клио.
- Ћирило и Методије – *житија, службе канони, похвале*, Београд 1964
- Житије старца Исаије, Шест писаца XIV века* (1989), Стара српска књижевност у 24 књиге, књ. 10, Београд: Просвета, СКЗ, (прев. Д. Богдановић).
- Жуњић, Слободан (2009): *Историја српске филозофије*, Београд: Плато.
- Жуњић, Слободан (2012): *Логика и теологија*, Београд: Отачник.

BYZANTINE PHILOSOPHIC HERITAGE AND CONTEMPORARY CULTURE

Byzantine heritage, as a every heritage, have his influence on a good and bad sides in a contemporary social movements. Excavating of his presence in contemporaneity, means excavation of the his heritage of spirit who meaning the national identity of Southeast of Europe. It related on the first place on a culture of thinking, on a reasonable propositions of an anthropological considerations, and also on a links to a social themes in areas of religion, history, language and literacy. Cappadocian fathers as a pillars of an Orthodox ecclesiastic in the same time are a cultural workers and enlightenments who in the culture of orthodoxy involve the intellectual dignity of man and ethos of school. With a founding of a University in Constantinople in 9. Century, and by the forming of a programme of literacy of Slaves by the leadership of Patriarch Photius, who initiated his pupils Constantine /Cyril/ and Methodios in that work, byzantine culture takes a allslavic significance. With her we stay a successors of an immediate cultural trade by latent streams, who takes us opportunity for a better understanding of ourselves and a contemporary world.

плѣть въ ѿрауѣннѣ. у нестотѣ
ютъ стѣоушенъ въ жѣмъ въ рагѣ :
нны глѣ. н. салмоглѣ на :

Проѣще се бѣ раи плѣть въ неын.
постѣ нмъ сеаховно. разрѣрѣ
шнмъ въ аиъ въ оуѣ въ законни.
разрѣрѣмъ въ трѣ плѣть на аи.
пѣуѣ нмъ хъ прѣ нмъ въ аиопнѣ
ннѣ въ аиопнѣ на раи трѣ аи мѣ.
ааа нмъ аауѣ оуѣ нмъ хъ лѣтъ.
ннѣ нмъ аагнѣ въ ааѣ лѣтъ аа мѣ.
аа прѣ мѣ лѣтъ хъ аа нмъ мѣтъ :
глѣ. нннѣ. бѣ. глѣ. н :

Унтѣ аа дѣе слово оуѣ аи. аа въ шѣ
на голѣтъ нмъ ннѣ пѣтъ ннѣ аа мѣ :
прѣ. бѣрѣ. глѣ. з. не ѿврати аи
ца аи въ оиго ѿ аи трѣ аи въ оиго :
пѣ ннѣ ннѣ въ оиго въ прѣ ннѣ аа мѣ :
по прѣ аи мѣ. аи трѣ аи въ оиго аи глѣ. н.
салмоглѣ на. аи цнѣ аи въ оиго аи :

Прѣ аи въ оиго ннѣ ннѣ се бѣ раи.
аи аи въ оиго аи ннѣ аи въ оиго аи
аи аи въ оиго аи ннѣ аи въ оиго аи
аи аи въ оиго аи ннѣ аи въ оиго аи
аи аи въ оиго аи ннѣ аи въ оиго аи

П

